

MARGARETA BERGER

5000 skrivande kvinnor i svensk press under 100 år

Minst 5 000 skrivande kvinnor har varit verksamma i svensk press under de senaste hundra åren. Margareta Berger beskriver här villkoren för några av pionjörerna och uppmanar till mer forskning om de kvinnliga journalisterna.

Den 9 mars 1888 avled den tyske kejsaren Vilhelm I. Svenska Telegrambyrån knackade ner meddelandet och nyheten kom ut med ett par rader i svensk press. Inget kunde tilläggas för snö och kyla försenade de tyska tidningarna. Utan dem visste man inget (telefonkontakt med utlandet hörde framtiden till). Alltså väntade redaktionerna otåligt på 'den utländska posten'. Bland de otåliga var Maria Cederschiöld, sedan några år översättarinna på Aftonbladet (AB). Annu ett par stockholmsblad hade skaffat sig översättarinnor.

Enstaka kvinnor hade tidigare både skrivit i tidningar och gett ut egna blad men 1880-talets översättarinnor utgjorde den första rännilen av redaktionellt anställda kvinnor. Den förblev länge smal men svällde vid mitten av 1900-talet ut till en flickornas inmarsch i pressen och nyåret 1983 räknade Svenska Journalistförbundet in 4 269 kvinnliga medlemmar. Läger man till dessa också dem som nu hunnit försvinna står det klart att drygt 5 000 kvinnor medarbetat i svensk press under de gångna 100 åren.

De har inte haft till uppgift att ge ut böcker (även om det hänt). Vad de skrivit en dag har publicerats den nästa och gått i skräpkorgen den tredje. Som att hålla vatten i en brunn utan botten? Inte alls, för varje dags nummer följs av nästa dags och nästa igen. Varje tidning registrerar på sitt sätt ögonblicken efterhand som tiden rör sig. Medan läsarna tar emot, reagerar, påverkas, kanske går i svaromål.

Pressen skapar själv ett unikt källmaterial och bevaras därför i form av arkivexemplar. Men tidningspapper faller numer snabbt sönder och därför mikrofilmas dessa exemplar (så långt anslagen räcker). Med hjälp av filmerna skulle det gå att ta reda på vad kvinnorna har skrivit under hundra år.

Forskning kring vårt köns bortglömda historia, har en viss högkonjunktur. Väsentligt för denna är att spåra upp källmaterial och det sker inom efterhand alltmer skiftande och överraskande områden. Rapporten från kvinnouniversitetet i Umeå 1982 låter veta att de som söker kan göra fynd inom så speciella områden som antropologi, medicin, juridik etc. Men kvinnors egenhändiga meddelanden, bevarade i skrift och tryck, är dock det material som från början legat denna forskning närmast till hands. Här tar sig litteraturintresserade och litteraturvetare an kvinnliga författare och vi nås nu undan för undan av publikationer kring de skönlitteräras skapande.

Nära till hands ligger då att fråga om inte också kvinnorna inom pressen kan ha åstadkommit något av intresse? Om detta har vi inget ordentligt besked. Ingen har orkat eller hunnit bläddra sig genom (eller veva fram) mer än spridda små bitar av allt vad dessa flitiga pennskaft åstadkommit, ofta under hårt arbete, under orimligt långa arbetstider och inte sällan i närstrid med både fördomar och andra tråkigheter. Det skulle säkert gå att gö-

ra upptäckter i det förgångna med hjälp av några lådor med rullar av filmad dagspress.

Dessa tidiga flickreportage som ingen längre minns...

Redaktionerna på 1880-talet var en männens värld. De första översättarinnornas entré bör ha varit en chock i synnerhet som några av dem då tagit på sig bästa kvarnhjulshatten med rosor och sidenband. De var borgerliga familjeflickor som anställdes för att de kunde språk och för att de var så utmärkt billiga. Tydligt var de också av oförfärat slag för så fort de fick en chans gav de sig liksom männen ut på tidens blygsamma reportage, mest lokalt. Redaktionen bestod inte järnvägsblanketter och ogärna en spårvagnspeng. Händet det att någon fick resa var det så märkligt att det kom med i rubriken, t ex i en stockholmstidning av år 1906: 'Vi mötte de hemvändande olympiamännen i Gnesta'. Olympiamännen kom från Athen.

Både flickorna och männen tycks ha haft ständigt jobb med att redogöra för alla filantropiska föreningars verksamheter mot tidens nöd. Även om det väsentliga var att få med styrelsemedlemmarnas namn tog flickorna också intryck av det elände de mötte. Det kan man läsa om i Elsa Nybloms glömda bok *Kvinna u.p.a.* (1948) En egendomlig konsekvens av första världskrigets slut blev att det gav dessa flickor första chansen till utlandsreportage. Hjälporganisationer i arbete i det sargade Europa behövde pengar. Tidningsartiklar gjorde läsare givmilda och journalister bjöds att följa med för att rapportera. Anna Lisa Andersson på AB följde ryska fångtransporter i Polen, unga Eva Bergström(-Hökerberg) på Nya Dagligt Allehanda (NDA) kom ända till Samara vid nedre Volga. Men vem skickade Dagens Nyheter (DN) Tora Garm till Petrograd i smällkalla februari 1918 när revolutionen var inne i en farlig kris? På gatorna, framgrävda ur snömassor, var det ständigt skottlossning. Som alla andra hade Tora bara att kasta sig ner. Här låg redan döda, andra föll. Sen fick hon några ord med Lenin och allt kom efterhand i hennes tidning. Det är en säregen läs-

ning. Samtliga tre flickors reportage vore nog värda att tittas på igen.

Givetvis blev dessa flickor i ett nytt och spännande yrke observerade. God reklam hade de fått redan 1910 när Elin Wägner gav ut succésromanen *Pennskaftet* vars huvudperson är en ung kvinnlig journalist. Folk började kalla flickorna pennskaft. Jag gör det också då och då i fortsättningen för ordet är lätthanterligt. Trots allt var de främmande fåglar på sina redaktioner. Där slet deras manliga kollegor för usla löner, de måste försörja sig och om möjligt ha råd att någon gång bilda familj. De måste hålla ut så länge det gick. En sådan tillvoro hade pennskaften sällan en tanke på, de ville fortast möjligt bli gifta och försörjda. Männen började också efterhand se dem som illojala och farliga konkurrenter. Samma år som Elin Wägner gav ut sin bok gav Nils Lago Lennquist ut *Drömmaren*, en roman där han kallade pennskaften slavarbetare och ett hinder för männen att pröva journalistkarriären. Men flickorna fortsatte att gifta sig och försvinna. Nya anställdes och gjorde på samma sätt. Kvar på redaktionerna blev mest några gamla fröknar.

De mogna, de erfarna — i deras texter kan det börja brännas.

Här skymtade dock en ändring och det ganska tidigt. Några pennskaft stannade kvar i jobbet också sedan de gift sig. Först ett fåtal, sedan allt fler. De fick yrkeserfarenhet, hann själva mogna. Hur de klarade att samtidigt med det ändlösa tidningsarbetet ha man, barn och tidens tungrodda hushåll är en gåta. Men *de* kunde i sitt skrivande ha nytta av egna erfarenheter av de möjligheter och omöjligheter tillvaron ställde kvinnor inför. I deras skrivande kan det bränna till inte minst ur kvinnohistorisk synpunkt. Här följer ett par små provbitar.

Elin Brandell, tidigt på DN, låter en dag i ett muntert kåseri läsarna veta hur det var med måltiderna där hemma. Hon och hennes man, också på DN, fick träffas någon gång när det gick. Måltiderna fick komma när det passade, kanske framåt natten. 'Det är en ständig omväxling som hindrar ens sinne att stelna till och som ständigt håller elden

på den husliga härden vid liv i den mest bokstavliga bemärkelse, vilket ju också i någon mån syns på gasräkningen.'

Célie Brunius och hennes man var på Svenska Dagbladet (SvD). Den hårda nödvintern 1918 hade Célie hand om 'damsidorna'. Hon hade själv stort hushåll och visste hur bekymrade 'hennes' husmödrar var. Hon har själv berättat om hur hon satsade på att hjälpa dem: 'Mest varenda dag var jag därför ute på stan, uppe i saluhallen vid järnvägsbron för att kolla vad som fanns och inte fanns...' Sedan följde hon upp i sina texter med aktuella råd och anvisningar.

Dessa båda journalister hann under åren på många sätt både spegla sin tid och kommentera den ur erfarna kvinnors synvinklar. Det var Elin Brandell som under en rad år från riksdagsläktaren levererade 'Opolitiska fruns' lent försmädliga reflexioner rörande riksdagsgubbarna och deras debatter. Det fanns ännu andra skrivande kvinnor som såg sig om i vår värld med vakna ögon.

'Ett fruntimmer på redaktionen räcker...'

Emellertid, kriget tog slut och livsmedlen kom tillbaka men 20-talet blev ekonomiskt hårt och följdes av depressioner under början av 30-talet. Tidningarna gjorde indragningar, uppsägningarna haglade. Redaktionernas blygsamma antal kvinnor krympte ytterligare. 'Ett fruntimmer räcker' blev regeln på många håll. Men henne behövde man för hon skulle klara 'kvinnomaterialet'. Det var under en mans värdighet att befatta sig med detta.

Under denna bistra period växte människors rädsla för kvinnlig konkurrens. Det bör ha varit nu som det nästan godtogs att ett fruntimmer inte dög till annat än 'kvinnomaterialet'. Hon dög givetvis inte till chef, inte till arbetsledare eller redigerare. Hon kunde inte anförtros utlandsjobb, inte handel och ekonomi. Sport var uteslutande något för män. Självklart kunde hon inte sköta en politisk avdelning. Omkring 1900 hade Maria Cederschiöld blivit AB:s utrikespolitiska redaktör utan att någon hade funnit det besynnerligt. På 1930-talet och ännu ett par tiotal

år framåt hade något sådant varit otänkbart (utom i några fall då redaktionsherrar handlade tvärt emot sina egna regler).

Denna period var en av pennskaftens hårdeste. Endast på ett fåtal rikstidningar fanns fler kvinnor men rätt märkligt är hur dessa få trots motstånd ständigt var färdiga att ta egna initiativ. Som bokanmälare var de av någon anledning sedan gammalt accepterade (möjligen därför att översättarinnorna visat sig vara överraskande 'allmänbildade'?). Nu började de bevaka t ex barnlitteraturen som väl aldrig någon karl tittat på. Pionjär var Gurli Linder på DN. På SvD fanns Greta Bolin som 'tog läsarna med' till barnen på dagis. Hon jämte andra bevakade med sakkunskap skolans och undervisningens områden.

Kvinnor 'dög inte' till konstkritiker men konsthantverk fick de lov att pyssla med. Else Kleen-Möller satsade på fångvårdens reformering. Andra gav sig som observatörer ut i tillvarons politiska konfliktsituationer, tog ställning till vad de erfor. Villy Maria Lundberg var en av de första (den första?) som förde konsumenternas talan med friskt angrepp på knivar som inte skar och skjortor som krympte. Pernilla Tunberger ställde livsmedelsindustrin, livsmedeldistributionen och detaljhandeln till svars för vad de erbjöd husmödrarna genom vilkas portmonnäer en rejäl del av nationalinkomsten passerade. Detta som en antydning om hur olika samhällsintressen togs upp till bevakning i pressen tack vare initiativrika kvinnliga medarbetare. Som därtill bestod kommentarer.

I lyckliga ögonblick kunde nytt och fräscht 'kvinnligt' pionjärmaterial godkännas för nyhetssidan eller för andra högt aktade avdelningar, t ex kultursidan. Vanligare var att det av de makthavande männen med en axelryckning förvisades till 'Hennes horisont', 'För våra damer'. 'Nytt och nyttigt' eller vad respektive blads kvinno sida kunde vara döpt till.

De föraktade kvinno sidorna,
inläsningen i 'kvinnofällan'

Alla chefredaktörer, patriarkala eller inte, visste att kvinno sidor måste deras blad ha.

Ester Blenda Nordström på reportageresa. Ur: *Tio reportage* (red Von Friesen, Hellmark, Stolpe), 1982.

Fast det kunde gräma dem att offra plats på 'sånt som ingen läste' (dvs inga män). Jobbet att sköta dessa sidor tillkom alltså redaktionens enda kvinna, i sällsynta fall en eller ett par till. Kring dessa sidor var redaktionens manliga nedvärdering av kvinnan koncentrerad. Föraktet för sidorna delades ofta av kvinnorna själva för arbetet med dem skulle ske på nolltid och fick ingenting kosta. Om ledningen inte var belåten med resultatet var uppsägningshotet där. Ögnar man genom gamla årgångslägg och tittar på resultatet kan man nog hålla med om att det delvis ser ganska förskräcklig ut. 'Kvinnoföraktligt!' Men hon som ansåg sig veta vad chefen ville ha där, hon gjorde tillverkningen helt efter hans önskemål. Att riskera en uppsägning vågade hon inte. Andra kämpade hårdare, vågrade bli inestängda i 'kvinnofällan'.

Hur som helst, *allt* som rörde kvinnor skulle stoppas in här. Och fram mot 1950-talet hörde det till att *allt skulle bevakas*, dvs alla lokalnyheter. Kvinnoföreningar,

kvinnomöten, föredrag, diskussioner — åtminstone en notis måste det bli. Detta gör att det i läggens kvinnosidor finns otaliga små exakta uppgifter. Därtill ständiga små reportage, intervjuer, ingresser och kåserier, här och där med åsikter inlindade, andra gånger rakt på sak. Men nästan alltid med aktuell anknytning.

Som åtminstone en antydning härom följer här några stickprov från 40-talet, en tid då ganska genomgripande förändringar skedde på det människonära planet.

Vem minns t ex i dag att 'husmorssementern' i större omfattning började sommaren 1946? Om inte, så slå upp ett av de många reportagen kring den, vanligen med standardfrågan: vilken är er största upplevelse av den här tiden? Och de trötta kvinnornas givna svar: att få gå till dukat bord! Ett svar som har sitt att säga. Eller förstasidesbilder någon måndag vid ungefär samma tid: två unga fäder som båda kör *barnvagn*. Tidningsfotografer hade råkat observera dem på sönda-

gen och plåtat dem. Det var nyheter att de hade vågat sig på det som traditionellt var mödrars göra. Men nu hade 'pappa' börjat ropas fram. Hur kom det sig? Eller en frågespalt (faktiskt i Husmodern) som plötsligt godkänner föräktenskaplig samlevnad. Det var djärvt, läsekretsen skulle också omgående reagera upprört. Men i själva verket hade under krigsårens långa beredskapsinkallelser de gällande reglerna för sexuell samlevnad sakta förskjutits och frågespaltens ord var ett tecken på att förändringen vågade sig fram i tryck. Hembiträdeslagen kom 1944, den gången var i varje fall inte husmödrarna rädda för att säga sin mening. Här finns i tryck deras fasa för framtiden — om hembiträdet skulle sluta jobba klockan sju på kvällen skulle följden bli undergång och katastrof för allt vad hem och familjeliv hette. 'Att inbjuda till diskussion om hembiträdeslagen är som att dra tappen ur tunnan', skrev också Eva Hökerberg i Idun.

Ändå fortsatte världen att ändra sig och pressen, journalisterna med den. Det kom bättre tider, redaktionerna växte, journalistutbildningen med jämställd examen för kvinna och man tillkom. Flickorna morsknade till, blev snart både avdelningschefer och tidningschefer. Vid det laget hade kvinnosidorna blivit familjesidor och snart försvann också deras material ut lite varstans i bladen och kallades samhällsinriktat, Allt som allt, vi är framme vid nutiden.

Vår vardags ständiga rapportörer och historieskrivare

Kan något av vad som här ovan antytts lämnas meddelanden av intresse för kvinnornas historia? Ja, för vad som här bjuds är direktkanaler till tider som vi nu är på väg att glömma. De pennskaft som med eller mot sin vilja hade hand om 'kvinnomaterialet' under dess många årtionden av noggrann beskrivning, de kan idag sägas ha varit *vår vardags ständiga rapportörer och historieskrivare*. I deras texter går kapitel av kvinnohistorien direkt i dagen. Med bevarade repliker, spontana reaktioner, som människonära och därför värdefulla kompletteringar till mera torra och statistiska redovisningar.

Att ta fram detta gömda stoff kräver inga konstgrepp men stort tålamod. Källmaterialet är enormt. Det skulle bli mer hanterligt om arbetet exempelvis inriktades på ett ämnes- och problemområde, en begränsad tidsperiod eller ett genomtänkt och begränsat antal tidningar. Säkrast handlag med en uppgift av detta slag har tveklöst de med god och praktisk erfarenhet av tidningsarbete, framför allt av redigering, alltså de som vet hur ett tidnings- eller tidskriftsnummer kommer till och byggs upp. De helt akademiskt skolade kan emellanåt råka fastna i verklighetsfrämmande funderingar.

Tid att forskarna började titta på pennskaften...

Ur andra synpunkter vore forskarna mer än välkomna som begrundare av pressens kvinnor och deras sätt att skriva, alltså dessa forskare som med finslipade metoder avslöjar de skönlitterära skapande. Vore det inte på tiden att någon, några, av dem ville lägga tid på någon av våra 5 000 pennskaft? Bland dem finns och har funnits särpräglade förmågor med god förmåga att hantera sina pennor. Vad skulle inte eventuellt kunna komma fram om deras ordskapande analyserades, deras val av substantiv, av aktiva eller passiva verb, deras självsvåldiga hantering av syntaxen? Om deras inre avslöjades med hjälp av forskarnas förmåga att finna vilka koder som använts för textens uppbyggande? Och så vidare.

Redo och till hands för sådana arbetsuppgifter finns ju läggen eller mikrofilmerna, detta fantastiska källmaterial som återger det nyss nedskrivna ordet oförvanskad. Man kan leka med tanken på vad inhopp på detta sällan nyttjade material skulle kunna ge. Kanske uppslag till fräscha artiklar som resultat av begränsade men också — varför inte — rejäla avhandlingar av nytt och oväntat slag.

För min del undrar jag om inte några ordetnlige avslöjanden kunde göras kring de en gång så föraktade 'kvinnosidorna'. Det var tveklöst vid redigeringen av dem som kampen stod hårdast mellan å ena sidan kvinnliga journalister med nya tankar, å an-

dra sidan stagnation och fördomar. Här koliderade mäktiga tidningspatriarker med oppositionella pennskaft. Frågan är om inte herrarna snarast var skrämde av dessa fruntimmer som inte gav sig. För de många som vid det här laget har läst Gilbert & Gubars *The Madwoman in the Attic* är det säkert mycket lätt att på åtskilliga av tidningarnas kvinnosidor se just denna 'madwoman' som slåss för att komma ut från det stängda vindskottet. Vi äldre journalister skulle på begäran kunna namnge flera sådana för vi kände dem och vi vet en del om hur de slogs.

I vår länge intensivt mansdominerade press har alltså flera tusen kvinnor hunnit medarbeta under det gångna seklet. Ett fåtal exakta uppgifter låter oss veta att det bland dem har funnits åtminstone några klart oppositionella, nytänkande. Mera vaga uppgifter låter ana att det kan ha funnits ganska många. Med all rätt kan frågas: hur stor betydelse har dessa pennskaft haft som opinionsbildare? Till skillnad från de skönlitterära som då och då hörs av med enstaka nya böcker har dessa pressens kvinnor envist trummat med sina budskap — mer eller mindre uttalade men dag efter dag, år efter år. I jämförelse med de skönlitteräras måttliga antal utgör dock pressens kvinnor en överväldigande majoritet.

Vi har inte rätt att bara glömma dem.

L I T T E R A T U R

- Adburgham Alison, *Woman in print*, 1972.
 Berger Margareta, *Pennskaft, kvinnliga journalister under 300 år*, Norstedts 1977.
 Gilbert S & Gubar S, *The Madwoman in the Attic. The Woman Writer and the Nineteenth-century Literary Imagination*, Yale University Press 1979.
 Holm Birgitta, *Fredrika Bremer och den borgerliga romantens födelse*, Norstedts 1981.
Kvinnornas Litteraturhistoria, Marie Louise Ramnefalk och Anna Westberg (red), Författarlager 1981.
Kvinnornas Litteraturhistoria, del 2, Ingrid Holmquist och Ebba Witt-Brattström (red), Författarlager 1983.
Kvinnor och skapande. En antologi om litteratur och konst tillägnad Karin Westman Berg, Birgitta Paget m fl (red), Författarlager 1983.
Kvinnliga författare. Kvinnornas litteraturhistoria från

antiken till våra dagar, Susanna Roxman (red), AWE/Gebbers 1983.

Pénelope nr 1:1979, 'Les femmes et la presse'.

Rapport från kvinnouniversitetet. *Vetenskap, patriarkat, makt*, Eva Aniansson m fl (red), Akademilitteratur 1983.

Sullerot Evelyne, *La presse féminine*, 1963.

Åkerman Brita m fl, *Den okända vardagen, om arbetet i hemmen*, Akademilitteratur 1983.

S U M M A R Y

5000 journalistic women writing in the Swedish press during the last 100 years.

For the current interest in discovering the forgotten history of women, it is essential to find reliable sources. While today entirely new areas are being unearthed, research in the beginning was for the most part concentrated on literature created by women. Studies of these works are gradually being published, reminding us of women poets and authors too long neglected.

But literary women have also, from an early time, found their way to the press as journalists, editors, etc. Much later in Sweden — around the 1880's, some of the leading daily papers started to engage women as members of their staff. Since then, there have always been women working in our press. Their total number during these past 100 years amounts to at least 5000. In comparison, their literary sisters are just a minority. The words, opinions, ideas, etc, of these 'press women' can still be found in the official library copies of these papers and often on microfilm. These unique and innumerable sources are not, however, used sufficiently.

The author of this article assumes that this material contains a large amount of limited but interesting information concerning the situation, role, opinions, prejudices, etc of women during the periods in which each daily paper (and some of the periodicals) have existed. Journalists, trained in editing, would easily be able to dive down into the sources and perhaps make discoveries. Academic people, used to the more and more advanced methods of analysing written matter, might be able to give us living and perhaps astonishing portraits of women in the press who have been warriors in the liberation of their sex — or perhaps the contrary. To rediscover them would aid in making our history true and alive.

Margareta Berger
 Birger Jarlsg 118 A 5tr
 114 20 Stockholm
 Sweden